वर्षमर्यादागिरयो नद्यः सप्त सप्तैव" इत्युक्त्वा "अनया चायुर्द्वा उभयदृष्टिरपराजिता पञ्चपदी सहस्रसुतिर्निजधृतिरिति" भाग०५।२०।१६। उक्तम्। निजा धृतिरस्य। २स्वभावतो धैर्यान्विते त्रि०। [illegible] वः। निजिमान्।

निजि त्रि० निज-शुद्धौ कि। शुद्धिमति। अतोयवा० मस्य

निटल पु० नि+टल-अच्। कपाले भालस्थले शब्दार्थकल्पतरुः "राजा निटलतले चुम्बितनिजचरणाम्बुजैः" दशकु०।

निटलाक्ष पु० निटले भाले अक्षि अस्य बहुव्री०। शिवे शब्दार्थकल्प० "रोषरूक्षेण निटलाक्षेण दूरीकृतचेतने मकरध्वजे" दशकुमा०।

निडीन न० नीचैर्डीनम्। अल्पमात्रयं वा डा अधःपतन रूपे खगगतिभेदे खगगतिशब्दे २४१४ पृ० दृश्यम्।

निण्डिका स्त्री सतीडायां (तैलोवाडा) कषायभेदे शब्दच०।

निण्य त्रि० अन्तर्हिते निघण्टुः "निण्यः संनद्धो मनसा चरामि" ऋ०१।१६४।२७

नितत्नी स्त्री ओषधिभेदे "देवी देव्यामधिजाता पृथिव्यामस्योषधे !। तां त्वा नितत्नि ! केशेभ्यः" अथ० ६।१२६।१

नितम्ब पु० नि+तम्ब-अच्, निश्चितं तम्यते काम्यते कामुकैः नितरां ताम्यति सुरतमर्दादु तम-बा० व वा। स्त्रीणां पश्चात् १कटितटे अमरः २स्थले ३कूले ४कक्षा अधोभागे कटके (पर्वतवस्तिस्थाने) ५कटिभागे च मेदि०। "तदस्याविद्धितः कण्ठे नितम्बस्थानमाश्रितः। गुरूणां बहिधानेऽपि कः कूजति सुसर्पकः" विदग्ध० "नितम्बमिव मेदिन्याः खर्वांशुकमलङ्कुर्वत्" रघुः "गिरेर्नितम्बे गरुता विभिन्नम्" भट्टिः "सेव्यो नितम्बः किल भूधराणां विलासिनानीम्" सा०द०।

नितम्बिन् त्रि० नितम्ब+अस्त्यर्थे इनि। १नितम्बयुक्ते "मेखलागुणपदैर्नितम्बिभिः" रघुः। प्राशस्त्ये इनि। २प्रशस्तनितम्बयुक्तायां स्त्रियां स्त्री ङीप्। "नितम्बिनीभिश्चिरं सुरतव्यलीकम्" कुमा०।

नितम्भू पु० ऋषिभेदे "वितम्भूर्भवनो धौम्यः शतानन्दोऽकृतव्रणः" भा०अनु०२६अ० नानर्मिकथने

नितराम् अव्य०नि+तरप् आम्। १सुतरामित्यर्थे २अतिशये च "सुतरां तुदन्ति चेतो नितरां विषादिनाम्" कथास० "तेभ्यो नितरां विरतिः" वेदा०।

नितल न० निश्चितं तलमधोभागः प्रा०स०। पातालभेदे शब्दरत्ना० "सुतलं वितलञ्चैव नितलञ्च गुभस्तिमत्। महातलञ्चापि पातालञ्चापि सप्तमम्" पुराणस० विष्णु०।

नितान्त न०नितान्यति स्म नि+तम-क्त। १एकान्ते २अत्यन्ते अमरः। "निद्राविनोदितनितान्तरतिक्लमानाम्" किरा० "नितान्तदीर्घैर्जनिता तपोभिः" कुमा०।

नित्य त्रि० नियमेन नियतं वा भवं नि+त्यप्। १सततं अमरः। अहरहः क्रियमाणत्वेन २विधिबोधिते ३प्रत्यवायसाधनाभावप्रतियोगिनि कर्मणि यथा अहरहः सन्ध्यामुपासीतेति अत्र सन्ध्याभावे प्रत्यवायसाधनत्वबोधः। ४अविच्छिन्नपरम्पराके च यथा वर्षा नित्याः। ५उत्पत्तिविनाशरहिते ६यावते कालत्रयस्थे वस्तुनि च त्रि० ७सहशे पु० राजनि०। शास्त्रबोधितसदातनकर्त्तव्यताकं च नित्यं तद्बोधकं ति०त० समाहृत्योक्तं यथा "नित्यं१ सदा२ यावदायुश्च३ कदाचिदतिक्रमेत्४। उपेत्यातिक्रमे दोषश्रुतेरत्यागदर्शनात्। फलाश्रुतेर्वीप्सया च तन्नित्यमिह कीर्त्तितम्"। अत्र पूर्वार्द्धोक्तार्थवद्वाः स्वान्वितपदार्थस्य नित्यत्वबोधकाः। उत्तरश्लोकबोध्यार्थास्तु परम्परया नित्यतासमर्पका इति भेदः "तस्मादग्निं सदायुक्तो नित्यं स्यादात्मवान् द्विजः" "विद्यागुरुष्वेतदेव नित्या वृत्तिः स्वयोनिषु" मनुः नित्यत्वस्य ध्वंसाप्रतियोगित्वे सति प्रागभावाप्रतियोगित्वम् तेन उत्पत्तिविनाशशून्यत्वात् कालत्रयस्थत्वं गम्यते।

नित्यकर्मन् न०कर्म०। विहिते कर्मभेदे "नित्यं नैमित्तिकञ्चैव नित्यनैमित्तिकन्तथा। ग्रहस्थस्य त्रिधा कर्म तन्निशामय पुत्रक !। पञ्चयज्ञादिकं नित्यं सदेतत् कथितं तव। नैमित्तिकं तथा चान्यत् पुत्रजन्मक्रियादिकम्। नित्यनैमित्तिकं ज्ञेयं पर्वश्राद्धादि पण्डितैः" आ०त० मार्क०पु० तत्त्वागे दोषो यथा "नित्यानां कर्मणां विप्र ! तस्य हानिरहर्निशम्। अकुर्वन् विहितं कर्म यत्तः पतति तद्दिने। प्रायश्चित्तेन महता शुद्धिमाप्नोत्यनापदि। पक्षं नित्यक्रियाहानेः कर्त्ता मैत्रेय ! मानवः। संवत्सरं क्रियाहानिर्यस्य पुंसोऽभिजायते। तस्यावलोकनात् स्पर्शो निरीक्ष्यः साधुभिः सदा। स्पृष्टे स्नानं सचेलस्य शुद्धिः क्षेत्रमहाशने !। पुंसो भवति तस्योक्ता न शुद्धिः पापकर्मणः" इति विष्णुपु०। व्रतादौ नित्यकर्मकरणनिषेधो यथा "जानूद्वे व्रतजे जाते नित्यकर्म न चाचरेत्। व्रतके च वसत्यन्ते क्षुरकर्मणि मैथुने। मूत्रोत्सारे तथा वान्तौ नित्यं कर्माणि संत्यजेत्। क्रय्ये भुक्ते त्वजीर्णे च नैव भुक्त्वा च किञ्चन। कर्म कुर्यान्नरो नित्यं व्रतके